

УДК 81'38–021.24:821.161.2.06–3(092)
DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f-96-181-193

В. В. Красавіна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка

Текстуальна синонімія як зображально- виражальний засіб художнього мовлення (на прикладі прози Михайла Коцюбинського)

У статті простежено своєрідність контекстуальної синонімії в художньому мовленні, зокрема на прикладі творчості Михайла Коцюбинського, визначено синонімічну ситуацію, проаналізовано семантико-стилістичні особливості контекстуальних синонімів у прозі письменника, указано на їх комунікативно-прагматичний потенціал, окреслено їх місце в індивідуально-авторській картині світу.

Ключові слова: синонім, контекстуальний синонім, синонімія, контекст, синонімічна ситуація, синонімічний ряд, троп, стилістична фігура, ідіостиль.

Однією з найважливіших комунікативних якостей мовлення є його багатство. Мовлення тим багатше, чим рідше в ньому повторюються ті самі лексичні одиниці чи їх комбінації. "Вибір потрібного слова, правильне його вживання – неодмінна ознака яскравого й виразного мовлення. Щоб точно передати думку співрозмовникові, необхідно досконало володіти мовою, якою розмовляємо. Кращим є усне і писемне мовлення у того, хто багато читає, хто наполегливо опановує синонімічні багатства рідної мови. Особливо велика роль у художній мові, та й у повсякденному мовленні, слів-синонімів. Багатство синонімів – одна з найпоказовіших ознак багатства мови і нашого мовлення", – зазначає відомий український мовознавець І. Вихованець [1, с. 125].

Коли прагнуть досягти бездоганної за формою мови, добирають синоніми; коли хочуть щось спростити, приховати справжній смисл – теж підшукують синоніми.

Синоніми – це такі слова, які відмінні одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням [2, с. 31].

"Синонімія найповніше виявляється в лексичі, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовних значень і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю" [3, с. 559], а саме в абстрактній порівняно з конкретною, на рівні переносних значень порівняно з прямим, в стилістично забарвленій порівняно з нейтральною. Синоніми утворюють "синонімічні ряди, що складаються зі слів або інших окремих значень, а також стійких словосполучень (номінативних та граматичних). Ядром кожного стилістичного ряду є його домінанта – лексична одиниця, що має найзагальніші для цього ряду семантичні особливості" [4, с. 3]. Домінантою завжди виступає слово, яке являє собою стилістично нейтральну лексичну одиницю, тобто номінацію з нульовою стилістичною характеристикою, яка є просто найменуванням без оцінного та експресивного забарвлення.

У сучасному мовознавстві домінує функціональний напрям дослідження мовних явищ, зокрема й синонімії. У зв'язку з таким підходом, з нашого погляду, частково чи повністю зникає потреба дискутувати з приводу деяких аспектів розгляду синонімії (наприклад, чи виключати із синонімічної системи мови слова, співвідносні з історизмами, архаїзмами, діалектизмами, варваризмами, а також запозичені, які повністю тотожні з номінаціями сучасної мови, тощо). Функціональний підхід вивчення синонімії дозволяє також включати в синонімічний ряд не тільки слова й фразеологічні звороти у своєму прямому значенні, але й ті, що називають одне й те ж саме поняття об'єктивної дійсності у своєму вторинному, переносному значенні, якщо таке значення закріплене вживанням. За таких обставин багатозначне слово може опинитися в декількох синонімічних рядах, оскільки значення полісемічного слова підтверджується іншими словами ряду. Саме такого принципу дотримувалися автори-укладачі найповнішого видання українських синонімів 2001 р.

Лексична синонімія постійно перебуває в колі зацікавлень зарубіжних та вітчизняних мовознавців. Значний внесок у її розвиток зробили Ю. Апресян, О. Ахманова, М. Богдан, Р. Будагов, Л. Булаховський, А. Бурячок, В. Ващенко, В. Виноградов, А. Григор'єва, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, С. Караванський, А. Коваль, М. Кочерган, Б. Кулик, Л. Мацько, Л. Лисиченко, Ф. Нікітіна, І. Олійник, О. Пономарів, В. Русанівський, О. Тараненко, Є. Чак та ін., які вивчали природу синонімії, класифікацію синонімів, з'ясовували принципи й критерії синонімічності в ономаціологічному, функціональному та стилістичному аспектах тощо.

Особливу увагу також науковці приділяють вивченню ідіостилю письменника, зокрема, синонімію в художній творчості митців досліджували: Т. Шевченка – В. Ільїн; І. Франка – І. Ошипко, Л. Полюга; Лесі Українки – І. Олійник; М. Рильського – Г. Колесник; О. Довженка – М. Фащенко; І. Багряного – О. Ярова; У. Самчука – Г. Горох; М. Дочинця – Л. Прокопович та інші. Лексичну синонімію художніх творів М. Коцюбинського у середині ХХ ст. вивчав відомий мовознавець Л. Паламарчук.

Мета нашої розвідки – проаналізувати семантико-стилістичні особливості контекстуальних синонімів на прикладі художньої прози М. Коцюбинського, визначити їх комунікативно-прагматичний потенціал, окреслити їх місце в ідіостилі письменника.

Синоніми демонструють розвиненість та гнучкість літературної мови, а також відображають специфіку ідіостилю митця.

Письменник є не лише носієм національної культури загалом і мови зокрема, а й її творцем. Користуючись загальнонародною мовою свого часу, він відбирає, комбінує і відповідно до свого творчого задуму об'єднує різноманітні групи лексики словникового запасу свого народу, щоб змалювати цілісну національну картину його буття.

Для дослідження оказіональної синонімії обрали художню прозу Михайла Коцюбинського – неперевершеного стиліста, який завжди старанно зважував смислові відтінки та експресивний потенціал кожного слова, творчо використовував багату синонімію української загальнонародної мови, досягаючи цим надзвичайної виразності й одночасно простоти своїх художніх творів. Як зазначав О. Бочковський, громадський діяч і науковець-емігрант, у своїй передмові до перекладу новели "Intermezzo" чеською мовою: "Мало у кого з сучасних українських письменників розповідь досягає такого рівня художності, як у М. Коцюбинського. Читач не просто сприймає зображення – перед його очима постає чудовий образ, що захоплює своєю художньою довершеністю та різноманітністю барв".

Окрім загальноновживаних синонімів, митець активно використовує й контекстуальні. "Контекстуальні синоніми творяться в процесі індивідуального акту мовлення в тому разі, коли мовцеві не вистачає наявних у мові або відомих йому синонімів для передачі тієї чи іншої думки з необхідними для цього змістовими і стильовими та оцінними нюансами. Досить часто як контекстуальний синонім використовується слово з досить далеким від означуваної реальності змістом у зв'язку з тим, що саме в ньому мовець знаходить потрібні для себе семантичні асоціації", – констатував відомий мовознавець І. Білодід [5, с. 127–128].

Оказіональні синоніми в контексті набувають нового звучання внаслідок використання великих можливостей переносного вживання слова. Беручи до уваги те, що, на відміну від загальнономовних, у контекстуальних синонімах нейтралізація семантичних відмінностей відбувається в межах лише якогось конкретно взятого поняття, як, наприклад, "Ліс обгортає їх, холодний, сумний, мовчазний" ("Ялинка"), ми можемо розглядати це явище більш широко й говорити вже не тільки про синонімію, а й про синонімічну ситуацію.

"Синонімічною ситуацією можна назвати використання (навмисне чи ненавмисне, зважаючи на жанр твору) можливості, яка є в мові, по-різному називати одне й те ж, засноване на синонімії як властивості системи мови. Це поняття, таким чином, функціонально-стилістичне" [6, с. 21]. Частка об'єктивного і суб'єктивного в синонімічній ситуації залежить від того, якою є ознака спрямованість твору.

"Одно тільки дратувало Яринку, робило їй навіть прикрість – се заборона бавитися з селянськими дівчатами та хлопцями... Фі! "Хлопські діти!" – які в них манери, яка груба моральність! Адже то "бидло", а не люди! – чула вона навкруги. Однак мала Яринка, під впливом оточення, мало-помалу оговтала з такими поглядами, ба й сама стала в такі відносини до "бидла", у яких були батько та мати. Вона небагом зрозуміла, що мужиків створено лиш на те, аби орати батькову ниву, служити за фірманів, кухарів, робітників. Навіть більше. Вона сердечніше відносилася до справжнього бидла, ніж до тої "нижчої раси" ("Хо").

Як видно з прикладу, синонімічний ряд "селянські дівчата та хлопці", "хлопські діти", "бидло", "не люди", "мужики", "фірмани", "кухар", "робітники", "нижча раса", взятий відокремлено, поза контекстом, зазнає значних змін у бік послаблення. З іншого боку, ми спостерігаємо, як Коцюбинський, розширюючи творчі межі слововживання, створює цілісну картину суб'єктивної оцінки, чим посилює експресивність художньої оповіді й вплив на читача.

У художньому мовленні часто стираються межі поділу синонімів на семантичні, стилістичні й семантико-стилістичні.

У деяких творах Михайла Коцюбинського спостерігаємо поєднання різностильових синонімів, що стимулюється композицією та ідейним спрямуванням твору, щоб дати вичерпну характеристику персонажам, як у наведених нижче прикладах, показати нікчемність, боягузтво і навіть підступність так званих "патріотів" України в казці-новелі "Хо". *"Адже й він (Макар Іванович – В. К.) українець, і він*

патріот". "Макар Іванович так завзято бігає по хаті і так кривиться, аж дід Хо... не може вдержатись від сміху. Старий знає, що небезпечність не скаламутить лояльного життя добродія Літка, й весело хіхікає. ... От перелякана людина! Мені б нічого й стояти тут, так утішно дивиться, коли доросла людина, громадянин, мов заєць той, полохається абичого. Почекаю ще часинку, забавлюся, бо нема нічого втішнішого, як такий страхолох – "філ"..." "... Як же се він, Макар Іванович, урядовець, людина офіційно лояльна, прилюдно виступить з ним у такій справі, що вже сама з себе трохи... як би се сказати... ну, трохи небезпечна?"

Одним із варіантів синонімічних ситуацій може слугувати вживання образних порівнянь понять, асоціацій, побудованих на зіставленні, де автор подає низку суб'єктивних оцінок одного й того ж самого предмета, явища за різноманітними, подекуди навіть протилежними ознаками, що видно з поданих уривків: "Урешті ся забавка докучає дитині, вона починає човгатись на руках у няньки, намагаючись до кота... Але киця добре пам'ятає болючі пестоці маленької деспотки й дипломатично кліпає очима, не рушаючись із місця. Аж ось нетерпляча ручка досягла до кота, хапа його за вухо й тягне до себе. Кім скулить очі, жалібно нявчить... далі ж, немов діткнутий електричною іскрою, виривається й тіка від комоду, лишивши на руці мучительки червоний слід гострих пазурів..." ("Хо"). Порівняймо ще: "Хмару розбила ластівка. Вбігла Гафійка, сквално ховаючи щось за пазуху. Оце чисте, виплекане, немов вилізани матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами в золотих волосинках, ота весняна золота бджілка..." ("Fata morgana").

Творча уява митця часто вимагає побудови такої синонімічної ситуації, коли синонімічний ряд виходить далеко за межі наявних слів чи навіть словосполучень, тобто включає в себе цілий ряд емоційно-експресивних висловлювань для змалювання конкретних соціально-побутових обставин, психологічного стану персонажів тощо. Порівняймо в новелі "Подарунок на іменини", де М. Коцюбинський змальовує гнів і роздратованість головного героя: "Карло Петрович Зайчик, околдочний надзиратель, вернувся нарешті зі служби додому. Фу-ти! Ну-ти! Він був голоден і злий. Скрипів чобітьми, гримав дверима. Базарні лайки і гармидер участка ще клекотіли у ньому, сердито ворушили губи і квадратове лице, налили кров'ю кулак, ще важчий од грубого персня. Ввійшов у

світлицю, п'яснув по-офіцерськи лакерованим чоботом в чобіт і з досадою кинув картуз на вікно... Нетерпляче пощипував хліб і жував, солучи носом... Він плутав, кричав на Дорю, тицяв грубим пальцем в задачник... і врешті так впріє, що Дорі неприємно було дивитись... Він зі злістю одкинув од себе задачник і піднявся сердитий та збентежений украй".

Аналізуючи різні типи синонімічних ситуацій у творчому доробку Михайла Коцюбинського, ми наголошуємо на тому, що їх усіх об'єднує, перш за все, експресивна функція. Однак слід визнати, що елементарним типом синонімічних відношень є все ж таки вживання мовленнєвих засобів із метою запобігання лексичній тавтології. Це і є головним чином тими прозорими випадками синонімічної заміни, яка здійснюється шляхом використання як стилістично однорідних, так і неоднорідних елементів [7, с. 95].

Порівняймо: "...Чи думає вбивати! Чи було страшно? Хіба тоді, як почали кричати, щоб ніхто не почув. Як він зарізає першого? Чи других легше було забити? Чи кінчає зразу, чи, може, мучив?" ("Persona grata"); "Потім вони (Маланка з Гафійкою – В. К.) разом встали, підійшли, немов змовились, до стола і мовчки взялись за рибу. Вони поїли все до крихти, висмоктали кісточки, висьорбали юшку і, мов голодні коти, вилизали навіть миску" ("Fata morgana").

Дехто з вітчизняних мовознавців намагався вивести абсолютно рівнозначні слова за межі синонімії. Однак такий підхід не став загальноприйнятним, навпаки, Л. Булаховський, І. Білодід та інші науковці не тільки виділили явище абсолютної синонімії, а й дали йому конкретне пояснення. Основною особливістю абсолютних синонімів, як зазначають мовознавці, є тотожність їх лексичного значення й емоційно-експресивного забарвлення, вони обов'язково відносяться до одного стилю мовлення, особливо якщо йдеться про запозичені з інших мов відповідники (*космос – всесвіт, майдан – площа*).

Але, з нашого погляду, слід зробити певне застереження, якщо йдеться про використання застарілої, просторічної, діалектної лексики.

У прозі Михайла Коцюбинського зустрічаємо такий вид синонімії, коли митець вводить діалектні слова, своєрідні стилістичні "вкраплення", в художні твори, щоб передати локальний колорит. Місцева говірка гуцулів полонила письменника під час його перебування в Криворівні. Діалектна лексика в повісті "Тіні забутих предків" допомагає передати звичаї, традиції, вірування, побут,

неповторний дух Гуцульщини, надає твору яскравого романтичного забарвлення. Діалектизми вживаються як у мові персонажів, так і авторській. Коцюбинський сам подає загальноновживані відповідники до них: *кресаня* (бріль); *арідник* (злий дух); *грунь* (верх); *денцівка* (сопілка); *лудіння* (одежа); *дроб'єте* (вівці) тощо. Наприклад: "*Котивсь (Іван – В. К.) зеленими царинками маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забирався в темний ліс, де заджує кивали над ним галузками, як ведмідь лабами. ... Ледве помітний у лісовім зелі, збирав квітки і косичив ними свою кресаню, а утомившись, лягав десь під сіном, що сохло на островах...*" Уривок із повісті свідчить, що діалектні слова сприяють втіленню задуму про істинну красу, сенс людського буття, моральні цінності як природний стан людини. (Використання загальноновживаних слів замість локальних значно знизило б рівень романтичного пафосу твору.)

Натрапляємо в художньому доробку М. Коцюбинського на міжмовну синонімію в новелах кримського та бессарабського циклів, де кримськотатарські та молдавські слова автор уживає переважно в мові персонажів. Ці слова-варваризми служать у згаданих творах письменника своєрідним стилістичним засобом, допомагають характеризувати персонажів та індивідуалізувати їх мовлення. Порівняймо: "*О! його всі парубки бояться, бо він сильний... Хто з ним зрівняється силою? Ніхто! Он учора Петраки, теж сильний флакев* (молд. парубок) *намігсь боротися з ним, то мало з парубка душа не втекла...*" ("Пе коптьор"); "*– Служи у війську, коли дають домуз* (татар. свиня) *їсти. Розумієш, хитрий який; зварить із свинини юшку, м'ясо дає своїм, а юшку нашим: на, їж!*" ("Під мінаретами").

Текстуальна синоніміка Михайла Коцюбинського тісно пов'язана з тропами, які доповнюють і збагачують її. Індивідуально-авторські епітети, порівняння, метафори, перифрази, ідіоми тощо у своїй більшості є семантичними новотворами й використовуються для заміни звичайних найменувань.

Письменник мав безмежно багату уяву: у буденних речах, явищах, діях помічав подібності. Ось якою низкою метафоризованих текстуальних синонімів передає митець переляк дитини: "*кров збігається до серця*"; "*серце починає бити на гвалт*"; "*обгорнений невимовним жахом*"; "*жах збільшує зіниці*"; "*відбира голос*"; "*деревить тіло*"; "*тремтяче від жаху*"; "*мокре від поту*"; "*затамовує навіть віддих*" ("Хо"). Візьмемо інший мікротекст, де герой новели намагається згадати своє минуле: "*робив розкопки (в пам'яті)*";

"порпався"; "збирав окремі дрібниці"; "складав докупи і намагався зліпити ціле"; "думка стрибала"; "думка блукала по іншому полю" ("Persona grata").

Картину смутку та безнадії в оселі Андрія Волика Коцюбинський змальовує так: "цідять морок вікна"; "хмуряться вогкі кутки"; "гнітять низька стеля"; "плаче зажурене серце"; "світить порожнім оком голод"; "нужда товчеться по кутках" ("Fata morgana"). Часто метафора завершує ряд лексичних синонімів, підсумовуючи сказане: "Все частіше краплі стікали з дахів, зі стін. Вони грали, співали, дзвеніли, міняли темп, силу і голос. Незабаром вулиця обернулась у симфонію крапель" ("Сон").

Спостерігаємо підсилення текстуальних лексичних синонімів синонімічними порівняннями: "Ідуть та йдуть, чорні, похилені, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі... немов осінній дощ" ("Fata morgana"); "Нема рідної душі, щоб щирим словом, співчуттям загоїла рани сердечні, заспокоїла, підтримала... Відрізана, як скибка від хліба, самотня, як хрест на роздоріжжі ..." ("Хо").

Вдається письменник і до метонімічної синонімії, яка дає змогу виділити в зображуваному найбільш характерну деталь чи рису: "Просто не вірить, щоб ся палка молодіж, яка скоро зіткнеться зі справжнім життям, витримала боротьбу... Адже такі Макари Івановичі мали свої хвилини ваги, а тепер що з ними сталося?.." ("Хо"). "Народ обліпив зборню так густо, що свити злились в одну суцільну лаву..."; "Біля зборні зібрався весь мир" ("Fata morgana"). "І всі кричали разом з Абрумом, кричали беззубі роти, кричали зморшки мудрості й досвіду, скакали борода й білі та худі руки" ("Він іде!").

Спостерігаємо у творах і складніші поєднання тропів і фігур (наприклад, алегорія, метафора, заперечне порівняння), які підсилюють синонімічну ситуацію: "То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але ов'язаному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі... Він ішов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги..." ("Дорогою ціною").

Компонентами синонімічного ряду в художньому тексті часто виступають перифрази, евфемізми. Продемонструємо деякі авторські знахідки: "дипломатичний хід" (брехня); "писати за біг дасть" (задарма); "темна сила" (режим царату); "кандидат на шибеніцю"

(український патріот); "поважна особа" (начальник); "місце страждань" (шпиталь); "молоді українці" (укр. патріоти); "співак невіЛЬНОГО народу" (український письменник); "дикий тур" (український народ); "будучий хлібороб" (іроніч. – учитель на селі). Вторинні номінації надають текстам підсиленої експресивності, емоційності, оцінності, оригінальності, дозволяють точніше передати думку.

Отже, синонімічна тропіка у творах М. Коцюбинського відіграє надзвичайно важливу художню функцію, "... такі слова та їх групи стикаються один з одним, виконуючи в певних контекстах роль засобу нагнітання смислу і враження, зосереджуючи увагу на схожому, в якомусь, може, навіть дуже спеціальному напрямі думки, змісті" [8, с. 436].

У синонімічні відношення вступають і фразеологізми. Але ми хочемо наголосити, що такі сполуки широко вживаються і в рядах звичайних лексичних синонімів як образний засіб художнього мовлення.

Письменник найчастіше вживає фразеологічні одиниці, підсилюючи лексичні синоніми: "Дівка здорова, чиста, хоч води напийся"; "Боже, Боже, хоч на старість зазнати того щастя – дитину свою вивести в люди..." ("Fata morgana"); "А що там хтось стогне, хтось пропадає – заплющити очі, затулити вуха, як робить більшість, – і моя хата скраю" ("Хо"); "Хилитався на санях, мов п'яний ... все було байдуже, нічого не страшно, і по коліна море" ("Що записано в книгу життя"); "– Як там він (Семен Ворон) у вас? Чи в його всі вдома? – покрутив становий коло чола. – Зайця часом в голові немає?.. Не хочять – і не треба! Баба з воза – коням легше" ("Ціпов'яз").

Як бачимо, художні тексти, в яких превалюють експресивні мовні засоби, мають значний потенціал для розширення синонімічних зв'язків. За таких умов у синонімічні відношення можуть вступати нерівнозначні за семантикою слова. Згадаймо вислів французького мовознавця Ш. Баллі: "Буває, що одне й теж саме слово в одних випадках виражає винятково логічний, а в інших – переважно емоційний зміст".

Так може виглядати синонімічна ситуація, основна функція якої полягає в нагнітанні експресії висловлювання. Порівняймо: "Комиш шумів. Він їжився перед нею (Соломією – В. К.), тіснив з боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав жорстким листом ... Соломія накинулась на нього і почала трощити зі злості, з озвірінням, як свого ворога. Вона рвала його, памала,

крутила і біла ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався в горі китицями, раніє їй руки і тільки корінням тремтіє, немов од скритого реготу..." ("Дорогою ціною"). У синонімічні ряди об'єднані не тільки дієслова, а й словосполучення, зокрема тропейчні: комиш шумів, їжився, тіснив, настагав, ловив, колов, різав, згинався, упирався, зчіплювався, раніє, тремтіє; Соломія рвала, ламала, крутила, біла, трощила зі злості, з озвірінням. У поданому вище мікротексті ми спостерігаємо синонімічну градацію висхідного характеру, хоча у творах письменника трапляється й зворотна градація, тобто нисхідного типу, як наприклад: "Потім, надалі, Лазар скорився. Затих і вже не сперечається, коли будили по ночах. Йшов на роботу байдужий, як ремісник, але в очах у нього з'явилось знову щось скритне і запечатане. Тепер він більше мовчав, покинув коверзування, був тихий, слухняний..." ("Persona grata"). Підкреслені слова синонімічного ряду є однопредметними, вони ніби "нанизані" на один смисловий стержень, хоча за граматичними ознаками не належать до однієї частини мови. Компоненти синонімічного ряду в таких мікроконтекстах розташовуються, як правило, по висхідній емоційно-експресивній лінії, утворюючи ампліфікацію, нагромодження синонімів, для підсилення емоційного впливу художньої мови. Ампліфіковані синонімічні ряди надають особливого "шарму" художнім описам письменника. Наприклад: "... Вже що не робить світло: і зайчиком плигає біля альтанки, пробившись крізь листя горіха, і золотую сіткою пада на землю, і мигтить, і переливається, намагаючись присунутися ближче до темного закутка, – та ба! Ніяк не може" ("Хо"). Повторення сполучника і сприяє виразненню кожного компонента синонімізованих слів і словосполучень. Порівняймо бійку чумаків із нападами: "Брязкіт дрюччя, крики, стогін, прокльони, благання о поміч, хрип конаючих, дикі голоси сполоханих птахів, лопотання їх крил – усе те зіллялося в один несказаний галас, в одну хвилю диких згуків..." ("На крилах пісні"). Як видно, безсполучниковість у синонімічному ряду допомагає створити динамічну картину, надає розповіді стрімкості, відтворює швидкий рух, раптову зміну подій. Принагідно зауважимо, що різноплановий синонімічний ряд брязкіт, крики, стогін, прокльони, благання, хрип, дикі голоси об'єднаний спільними домінантами галас і хвиля звуків.

Одним із оригінальних прийомів уживання синонімів у текстах Михайла Коцюбинського є їх антонімізація, побудова на протиставленні (ризикнемо назвати це своєрідним оксимороном – текстуаль-

ною синонімічною антитезою), що дозволяє створювати різноманітні художні ефекти в мікротекстах: "*Ти думаєш, що ти людина? Собака ти, та і вже*"; "*Ти глянь на мене: гадаєш – Хома перед тобою? Худобина*"; "*Сяду з челяддю обідати, кожне від мене ніс верне – смердить. А ти гадаєш – пахне?*" ("Fata morgana").

Отже, контекстуальна синонімія є одним із найдієвіших мовленевих засобів, що слугує естетичним вимогам заміни, порівнянню, протиставленню й загалом емоційно-експресивному наповненню художнього твору. Контекстуальні синоніми в різних словесних сполученнях, виявляючи різні відтінки свого загального значення, стають співвідносними зі словами кількох синонімічних рядів, нерідко досить віддалених один від одного. Зіставлення в одному синонімічному ряду слів із нерівнозначною семантикою й неоднаковою стильовою належністю, підсилених стилістичними фігурами, тропами, дає змогу художнику слова надати оповіді потрібного колориту, тональності, виділити найважливіше в процесі творення художнього образу, у плані його ідейно-художнього змісту, а також передати суб'єктивне ставлення до зображуваних предметів та явищ дійсності. Узуальні й оказіональні синоніми, які в контексті набувають нового звучання, відбивають специфіку стилю письменника, є важливим художньо-стилістичним засобом репрезентації його світобачення.

Література

1. Вихованець І. Р. Таїна слова. Київ: Рад. школа, 1990. 282 с.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Радянська школа, 1965. Ч. I. 424 с.
3. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; ред. В. М. Русанівський та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 750 с.
4. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наук. думка, 1999–2000. Т. 1. 1040 с.
5. Сучасна українська літературна мова за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. С. 128.
6. Сучасна українська літературна мова: Стилістика / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 588 с.
7. Винокур Т. Г. Синонимия и контекст. *Вопросы культуры речи*. Москва, 1964. Вып. 5. 215 с.
8. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. Львів: Світ, 2003. 430 с.
9. Булаховський Л. А. Вибрані праці: в 5 т., 1975. Т. 1. Загальне мовознавство. Київ: Наукова думка, 495 с.
10. Коцюбинський Михайло. Збірка творів / уклад. та передм. Н. Левченко. Харків: Прапор, 2008. 336 с.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1990). *Taina slova* [A Mystery of Word]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
2. Zhovtobriukh, M. A. & Kulyk B. M. (1965). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Chastyna I [Course of Contemporary Ukrainian Literary Language. Part I]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
3. NASU, O. O. (2000). Potebnia Institute of Linguistics, Institute of Ukrainian Language. *Ukrainska mova* [The Ukrainian Language]. Encyclopedia. Ed. by V. M. Rusanivskiyi [et al.]. Kyiv: M. P. Bazhan Ukrainska entsyklopedia [in Ukrainian].
4. Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M., Holovashchuk, S. I., et al. (1999–2000). *Slovnnyk synonimiv ukrainskoi movy* [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language] (Vols. 1–2): Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. *Suchasna ukrainska literaturna mova* [Modern Ukrainian Literary Language] (1973). Ed. by I. K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
6. *Suchasna ukrainska literaturna mova: Stylistyka* [Modern Ukrainian Literary Language: Stylistics] (1973). Ed. by I. K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Vynokur, T. H. (1964) *Synonimia i kontekst* [Synonymy and Context]. *Voprosy kultury rechi* [Issues of Speech Culture]. Issue 5. Moscow. 215 p.
8. Babych, N. D. (2003). *Praktychna stylistyka i kultura ukrainskoi movy* [Practical Stylistics and Ukrainian Language Culture]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
9. Bulakhovskiyi, L. A. (1975). *Selected Works* (Vols. 1–5): Vol. 1. *Zahalne movoznavstvo* [General Linguistics]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Kotsiubynskiyi, M. (2008). *Collected Works*. Compiling and Foreword by N. Levchenko. Kharkiv [in Ukrainian].

V. V. Krasavina

Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

Textual Synonymy as an Expressive Means of Fiction (Exemplified by Mykhailo Kotsiubynskiyi's Prose)

In the article the specificity of contextual synonymy in fiction, in particular in the works written by Mykhailo Kotsiubynskiyi, is observed.

Occasional synonyms acquire a novel sounding in the context due to the employment of a huge potential of the figurative use of words.

Creative imagination of the artist often requires a construction of such a synonymic situation when a synonymic row goes far beyond the limits of available words or even word combinations, namely, it includes a whole spectrum of emotional and emphatic expressions used for depicting certain social and living conditions, psychological state of the characters, etc. Thus, contextual synonymy is one of the most effective means of speech serving the aesthetic needs of replacement, comparison, contrast and overall emotional and expressive content of the work of fiction. Contextual synonyms express various shades of their general meaning in different word combinations and correlate with the words of several synonymic rows, often

quite distant from one another. Juxtaposing words with nonequivalent semantics and dissimilar style, emphasized by figures of speech and tropes, in one synonymic row, makes it possible for the writer to provide the narration with a certain colouring, tone, highlight the most important elements in the process of creating an artistic image in the plane of its ideological and artistic content, as well as convey the subjective assessment of the depicted objects and phenomena. Occasional synonyms, which acquire a new sounding in the context, reflect the specificity of writer's individual style and make an important stylistic device of his outlook.

Key words: *synonym, contextual synonym, synonymy, context, synonymic situation, synonymic row, trope, stylistic device, individual style.*